

ทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดีย : กรณีศึกษาชาวพุทธ สายวัชรยานในเมืองดาร์จีริง

Attitude of Life and Death of Indian Buddhists: A Case Study of Vajrayāna Buddhists in Darjeeling City

พระมหาประสิทธิ์ ญาณุปทีโป (แก้วศรี)*

Phramaha Prasit Nāṇappadipo (Kaewsri)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธสายวัชรยานในเมืองดาร์จีริง และ 2) เพื่อสร้างรูปแบบการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าและตายอย่างสงบแนวพุทธสายวัชรยาน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ การศึกษาภาคสนามเพื่อสังเกตสภาพจริงและสัมภาษณ์เชิงลึก โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามคุณสมบัติและใช้วิธีเลือกแบบสโนว์บอล ได้ชาวพุทธผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 7 ท่าน ลามะ 3 รูป ใช้วิธีวิเคราะห์แบบชาติพันธุ์วรรณา และสังเคราะห์สร้างบทสรุปสร้างเป็นรูปแบบองค์ความรู้จากการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า 1) ทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดีย ศึกษากรณีชาวพุทธวัชรยานในเมืองดาร์จีริง เป็นไปตามคติของพระพุทธรศาสนาหายาน ที่มีความเชื่อว่า การเกิด เป็นของได้ยาก ชีวิตมีคุณค่า ความตาย เป็นเรื่องของกาลไกลทางธรรมชาติ และเชื่อการมีภพใหม่และการกลับชาติมาเกิด และ 2) รูปแบบการใช้ชีวิตและตายอย่างสงบของชาวพุทธสายวัชรยาน ได้แก่ (1) พุทธานุสสติทุกเวลา (2) ปฏิบัติบูชาทุกวัน (3) หมั่นรักษาศีล 5 (4) หาเวลาเจริญสติทุกวัน จึงสามารถสรุปได้เป็น 4E Model for Life

คำสำคัญ: ชีวิตและความตาย ชาวพุทธอินเดีย ชาวพุทธสายวัชรยาน

---

* พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธจิตวิทยา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

The purposes of this research article were 1) to study attitude of life and death of Indian Buddhists in Darjeeling city, and 2) to develop model of living in value of life and death with peace in Vajrayāna Buddhism. Qualitative research using area studies and in-depth interview were used for research. The target group was selected by using snowball technique and consisted of 7 Buddhists and 3 Lama. Ethnographic analysis and analytic induction were used for data analysis in order to develop model of body of knowledge from research. Results indicated that 1) attitude of life and death of Indian Buddhists in a case study of Vajrayāna Buddhists in Darjeeling city followed the principle of Mahayana Buddhism. It believed that birth is difficult, life is important, and death is the natural mechanism. They also believed in born in the new world and rebirth. 2) Model of living in value of life and death with peace in Vajrayāna Buddhism consisted of (1) think for god Every time, (2) puja in practice Every day, (3) keep the five precepts Every day, (4) mindfulness Every day. It can be concluded as 4E Model for life.

Keywords: Life and Death, Indian Buddhists, Vajrayāna Buddhists

บทนำ

ปัจจุบันนี้พระพุทธศาสนาได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่ทั่วโลก ทำให้เกิดการมองกลับมาสู่จุดแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาคือชมพูทวีป ทำให้โบราณสถานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย มีผู้ไปเยือนมากมาย แม้หลายคนจะเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาได้หายไปจากประเทศอินเดียมานานแล้วก็ตาม แต่เมื่อองค์ดาไล ลามะ ธรรมราชาของทิเบต ได้มาลี้ภัยในอินเดียพร้อมด้วยชาวพุทธทิเบตกลุ่มใหญ่มาพำนักใน

ประเทศอินเดียที่ธรรมศาลา และท่านก็สอนพระพุทธศาสนาให้กับคนทั้งโลกจนได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ทำให้หลายคนสนใจพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ท่านได้กล่าวไว้ในงานฉลองอายุ 86 ปีว่า “ขอให้ทุกคนช่วยกันเรียนรู้วัฒนธรรมิเบตเพราะว่า วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาแบบอิเบต คือองค์ความรู้ที่เก่าแก่ที่สุดที่หลงเหลืออยู่จากมหาวิทยาลัยนาลันทาก่อนจะล่มสลาย” สร้างความสนใจให้กับผู้ใฝ่รู้อย่างหลากหลาย (Kaushal K. Goyal, 2019)

หลายคนอาจจะเข้าใจว่าพระพุทธศาสนานั้นได้หายไปจากชมพูทวีปหรือประเทศอินเดียแล้ว แต่จริงๆ นั้นพระพุทธศาสนาไม่ได้หายไปจากชมพูทวีปเลย แม้ว่าบริเวณสถานที่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพานจะคงเหลือเพียงหลักฐานทางวัตถุ แต่ว่าในอินเดียตอนเหนือ ยังพบว่า วิถีพุทธยังคงดำรงและดำเนินอยู่มาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล โดยมีพระพุทธศาสนาสายมหายานอยู่บริเวณเทือกเขาหิมาลัย โดยประกอบไปด้วยประเทศต่างๆ เช่น อินเดีย เนปาล ภูฏาน อิเบต พระพุทธศาสนาสายเถรวาทยังปรากฏให้เห็นในอัสสัม และบางส่วนของบังคลาเทศ ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปเดิม แหล่งเรียนรู้สำคัญทางพระพุทธศาสนาจึงจะมีปรากฏให้เห็นว่า วิถีพุทธในอินเดียนั้นเป็นอย่างไร

เมืองดาร์จีริง เป็นเมืองเล็กๆ แต่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญและมีความเชื่อมโยงกับกลุ่มชนต่างๆ ในบริเวณเทือกเขาหิมาลัย และมีความสำคัญมากขึ้นเมื่ออังกฤษได้เข้ามาครอบครองพื้นที่จากสิกขิม ทำให้ที่นี่มีความหลากหลายทั้งกลุ่มชาติพันธุ์และความเชื่อมีทั้งฮินดู คริสต์ พุทธ อิสลาม และซิกข์ แต่ความเป็นอยู่มีความสงบและผู้คนอัธยาศัยดี ทำให้ที่นี่มีนักท่องเที่ยวขึ้นมาสัมผัสทั้งสภาพบรรยากาศและวิถีชีวิตตลอดทั้งปี และข้อมูลเชิงลึกพบว่า คนที่นี่มีอัตราการฆ่าตัวตายน้อย แม้รายได้จะไม่มากนักแต่สภาพชีวิตไม่ได้กดดันขัดสนมาก ผู้ให้ข้อมูลเล่าว่า คนที่นี่มีมุมมองที่ดีต่อการมีชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของธวัลรัตน์ แดงหาญ (2556) ที่พบว่า พระพุทธศาสนามหายาน มีหลักการบำเพ็ญฝึกฝนชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ บำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน เสียสละ และมุ่งมั่น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาเรื่อง ทศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดีย กรณีศึกษาชาวพุทธสายมหายานในเมือง ดาร์จีริง เพื่อศึกษาทศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธว่าเป็นอย่างไร และเพื่อสร้างรูปแบบการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าของชาวพุทธสายมหายานในเมืองดาร์จีริง

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ทศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดียศึกษา กรณี ชาวพุทธสายมหายานในเมือง ดาร์จีริง มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อศึกษาทศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธสายวัชรยานในเมือง ดาร์จีริง
2. เพื่อสร้างรูปแบบการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าและตายอย่างสงบแนวพุทธสายวัชรยาน

ขอบเขตการศึกษา

1. การวิจัยนี้กำหนดขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญเฉพาะชาวพุทธอินเดียที่อาศัยอยู่ในเมืองดาร์จีริง หรือใช้ชีวิตอยู่ในดาร์จีริงไม่น้อยกว่า 10 ปี
2. การวิจัยนี้จำกัดพื้นที่เฉพาะเขตตัวเมืองดาร์จีริงเท่านั้น ไม่ครอบคลุมพื้นที่นอกเมือง ตำบลชานเมือง หรือเมืองรองที่อยู่ใกล้เคียง
3. การวิจัยนี้มีขอบเขตระยะเวลาในการลงพื้นที่ศึกษาระหว่าง เดือน มิถุนายน - สิงหาคม 2019

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาแบบเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยในตนเองเป็นเครื่องมือสำคัญในการลงพื้นที่สังเกตสภาพจริงทั้งแบบมีส่วนร่วม และเป็นเพียงผู้สังเกตศึกษาพฤติกรรมและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ตามสภาพที่เป็นจริงโดยไม่มีการวางเงื่อนไขใดๆ เพื่อให้สภาพปรากฏการณ์คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงโดยธรรมชาติของพื้นที่และวิถีชีวิตชาวพุทธ และใช้การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 10 ท่าน ได้แก่ ชาวพุทธ 7 ท่าน พระหรือลามะ 3 รูป ใช้วิธีเลือกแบบ สโนว์บอล โดยชาวพุทธได้แนะนำบุคคลที่มีความเหมาะสมต่อการให้ข้อมูลเพื่องานวิจัย

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มดังนี้

1 กลุ่มชาวพุทธ กำหนดให้มีคุณสมบัติคือเป็นคนที่เกิดในเมืองดาร์จีริง หรือใช้ชีวิตในเมืองดาร์จีริงไม่น้อยกว่า 10 ปี เป็นผู้ใหญ่มีอายุ 25 ปีขึ้นไป เพื่อให้เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรงและสัมผัสกับวิถีพุทธในดาร์จีริงมากที่สุด

2 กลุ่มพระหรือลามะ กำหนดให้มีคุณสมบัติคือเป็นผู้ที่บวชมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 พรรษา และมีประสบการณ์อยู่ในเมืองดาร์จีริงไม่น้อยกว่า 5 ปี

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ได้ใช้วิธีวิเคราะห์แบบชาติพันธุ์วรรณา และสังเคราะห์บทสรุปสร้างเป็นรูปแบบองค์ความรู้จากการวิจัย จากนั้นใช้การตรวจสอบรูปแบบโดยการสนทนากลุ่ม โดยกลุ่มพระสงฆ์ที่มีประสบการณ์จำพรรษาในเมืองดาร์จีริงจำนวน 5 รูป โดยกำหนดคุณสมบัติเฉพาะพระสงฆ์ที่มีประสบการณ์สัมผัสวิถีชีวิตชาวพุทธในดาร์จีริงอย่างน้อย 2 เดือน

สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยพบว่า 1) ทศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดีย ทัศนคติศึกษา ชาวพุทธวัชรยานในเมืองดาร์จีริง เป็นไปตามคติของพระพุทธศาสนา มหายาน ที่มีความเชื่อว่า การเกิด เป็นของไต่ยาก ชีวิตมีคุณค่า ความตายเป็นเรื่องของกลไกทางธรรมชาติ และเชื่อการมีภพใหม่และการกลับชาติมาเกิด 2) รูปแบบการใช้ชีวิตและตายอย่างสงบของชาวพุทธสายวัชรยาน คือ ได้แก่ (1) พุทธานุสสติทุกเวลา(think for God every time) (2) ปฏิบัติบูชาทุกวัน (puja every day) (3) หมั่นรักษาศีล 5 (keep the Five Precepts everyday) และ (4) หาเวลาเจริญสติทุกวัน (mindfulness every day) สรุปเป็น 4E for life model

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยพบว่า ทักษะคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวพุทธอินเดีย กรณีศึกษาชาวพุทธวัชรยานในเมืองดาร์จีริง เป็นไปตามคติของพระพุทธศาสนาหายาน ที่มีความเชื่อว่า การเกิด เป็นของได้ยาก ชีวิตมีคุณค่า ความตายเป็นเรื่องของกลไกทางธรรมชาติ และเชื่อการมีภพใหม่และการกลับชาติมาเกิด ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาสายเถรวาท โดยการศึกษาของ พระมหาสาธิต ธิตธมโม (2556) ที่พบว่า พุทธปรัชญาเถรวาท มองความจริงของชีวิตทั้งในรูปธรรมและนามธรรม เปลี่ยนแปลงไปตามกฎไตรลักษณ์ คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป การปฏิบัติตนตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธมีรูปแบบการใช้ชีวิตที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา ด้วยการสวดมนต์ อย่างตลอดเวลาและมีการทำการบูชาหรือระลึกถึงกुरुลิมโปเซ และพระองค์สำคัญอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สารภี รั้งสีโกศัย (2556: 88) ที่พบว่า ความเชื่อทางศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการเตรียมตัวเพื่อเผชิญกับความตาย และการปฏิบัติตนตามหลักวิถีพุทธ การระลึกถึงพระพุทธอยู่เสมอ ก็จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์นำไปสู่สุคติและสวรรค์ โดยเชื่อว่า ชีวิตที่เกิดมาแล้วยิ่งเป็นไปตามธรรมชาติ แต่การเป็นอยู่ที่ได้อย่างมีสติ จะทำให้การจากไปเป็นสิ่งที่ดี โดยสอดคล้องกับการศึกษาของ สุขสันต์ งามแก้ว (2016) ที่ศึกษาพบว่า การตายเป็นไปตามธรรมชาติ และคนที่เชื่อแบบนี้จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองสู่การตายดี คือ การยอมรับความตายได้ เตรียมตัวพร้อมก่อนตาย และเป็นการตายอย่างหมดห่วง ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาของชาวพุทธในดาร์จีริง ซึ่งผลการวิจัยวิถีชีวิตของชาวพุทธที่ดาร์จีริง ก็สามารถสร้างเป็นรูปแบบการใช้ชีวิตและตายอย่างสงบของชาวพุทธสายวัชรยาน สรุปเป็น 4E for life model คือ ได้แก่ ประเด็นที่ 1) พุทธานุสสติทุกเวลา (Think for God every time) ซึ่งการสวดมนต์และระลึกถึงพระพุทธอยู่อย่างต่อเนื่อง นั้น เป็นแนวคิดทั้งแบบมหายานและเถรวาทเรียกว่า พุทธานุสสติซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ปรีชา บุตรรัตน์ (2556) ที่พบว่า พระพุทธเจ้าตามแนวมหายานนั้นอยู่ในแดนสัมโภคกายคอยรับฟังและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ผลการวิจัยนี้ก็พบเช่นเดียวกันว่า ชาวพุทธที่นี่ทำการบูชาเป็นประจำทุกเช้า การเดินผ่านพระพุทธรูปแล้วแตะด้วยศีรษะ ก่อนไปทำงาน และหลังกลับบ้านจะทำให้จิตใจรู้สึกสบาย ปลอดภัย

นำไปสู่แนวปฏิบัติต่อไป คือประเด็นที่ 2) ปฏิบัติบูชาทุกวัน (Puja every day) ประเด็นที่ 3) หมั่นรักษาศีล 5 (Keep the Five Precepts everyday) ซึ่งจากการวิจัยพบว่า ชาวพุทธที่ดำเนินชีวิตมีแนวปฏิบัติรักษาศีล 5 อย่างต่อเนื่อง ปัญหาเรื่องผิดศีลจึงน้อยมากแม้จะมีการบริโภคเนื้อบ้างแต่จะไม่มีกรฆ่าเพื่อพิธีกรรมหรือกระทำเพื่อการบันเทิง ส่วนสถาบันบันเทิงที่มีสุรานั้นเน้นเพื่อนักท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ ทำให้การเป็นอยู่มีความสงบเรียบร้อย สอดคล้องกับการศึกษาของ ทรงเกียรติ เม่นสุวรรณ (2017) พบว่า ศีล 5 เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตเป็นกรอบแห่งความประพฤติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และวิเคราะห์ผลการวิจัยประเด็นที่ 4 หาเวลาเจริญสติ ทุกวัน (Mindfulness every day) ซึ่งชาวพุทธส่วนใหญ่มักจะหาเวลาให้ตนเองนั้นทำการเจริญสติ โดยมีรูปแบบที่นิยมกันก็คือการนั่งลูกประคำ การสวดมนต์พร้อมกันถือและนับลูกประคำไปด้วย หรือในอิริยาบถต่างๆ ก็สามารถที่จะสวดมนต์เจริญสติไปด้วยได้ เรามักจะเห็นชาวพุทธเดินถือลูกประคำและเดินรอบถนนหรือสวนสาธารณะ ทำให้ชาวพุทธที่นี้มีความสุขทางจิตวิญญาณ เพราะรู้สึกว่ามันเองเข้าใจพุทธเวลาสวดมนต์และระงับอารมณ์ร้ายๆ ลงได้ ทำให้สุขภาพจิตดี ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของไกรฤกษ์ ศิลาคมและหัสติน แก้ววิชิต (2560) ที่ทำการทดลองพบว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวทำให้ดัชนีความสุขและความฉลาดทางอารมณ์ของกลุ่มทดลองมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น และคะแนนปัญหาสุขภาพทางจิตใจมีแนวโน้มลดลง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

4E for life model เป็นรูปแบบที่ได้จากการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงวิจัยจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ทำให้มั่นใจได้ว่า สามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจในการปฏิบัติตนตามวิถีพุทธได้อย่างแน่นอน และยังสามารถปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเองได้ เป็นแนวปฏิบัติที่สามารถทำได้ ทำง่ายและให้ผลจริง จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะได้นำเสนอและส่งเสริมต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. งานวิจัยนี้เป็นการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีข้อจำกัดตามระเบียบวิธีวิจัย จึงควรมีการศึกษาด้วยเชิงปริมาณในอนาคตต่อไป

2. งานวิจัยนี้เน้นไปที่การเก็บข้อมูลส่วนใหญ่โดยชาวพุทธเท่านั้น แต่บริบทพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางศาสนาอย่างมาก จึงควรมีการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดร่วมของการอยู่ร่วมกันบนความหลากหลายทั้งชาติพันธุ์และความเชื่อของชาวดาร์จีริง เพื่อจะได้รูปแบบเชิงการอยู่ร่วมกันในความเป็นพหุวัฒนธรรม

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาพระวิทยากร จึงขอกราบขอบพระคุณท่านพระมหาขวัญชัย กิตติเมธี ดร. ผู้อำนวยการฯ, พระครูศัพทสุนทร ดร. ที่ปรึกษาพระวิทยากรกลุ่มเพื่อชีวิตดีงาม ที่สนับสนุนเพิ่มเติมพร้อมให้คำแนะนำเพื่อการศึกษาวิจัย ท่านพระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินนโท ผศ.ดร., ดร.ลำพอง กลมกุล ที่ดูแลกระบวนการวิจัย ตลอดจนถึงชาวพุทธในดาร์จีริง ลามะผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่าน และพระสงฆ์ไทยที่จำพรรษา ณ ดาร์จีริง ที่เอื้อเพื่อตลอดการอยู่เพื่อทำการศึกษาและวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- ไกรฤกษ์ ศิลาคม และหัสติน แก้ววิชิต. (2560). ผลการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวต่อสุขภาพจิตและความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 7(1), 16-24.
- ทรงเกียรติ เม่นสุวรรณ. (2560). แนวทางการเสริมสร้างสันติภาพตามหลักศีล 5 ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นครสวรรค์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(พิเศษ), 363-376.
- ธวัชรัตน์ แดงหาญ. (2556). การศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนามหายานและเถรวาท. *ธรรมทัศน์*, 13(2), 83-90.
- ปรีชา บุตรรัตน์. (2561). แนวคิดพุทธศาสนามหายานที่ปรากฏในสังคมไทย กรณีศึกษาการสร้างพระพุทธรูป. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 5(1), 18-30.
- พระมหาสาธิต ฐิตธมโม. (2556). *การศึกษาเปรียบเทียบโนทัศน์เรื่องชีวิตและความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทกับภุชฌมูรติ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สารณี รังสีโกศัย. (2556). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการเตรียมตัวเพื่อเผชิญกับความตายและภาวะใกล้ตายของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุจังหวัดปัตตานี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.

Kaushal K. Goyal. (2019). *Gautama Buddha A biography*. New Delhi: Pigeon book India.